

УДК 378.147.091.33-027.22:79

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-2.3>**О. Є. Лобода**аспірантка кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
викладач фортепіано
Школи фортепіано «AOLIYA» (м. Ордос, Китай)

ФЕНОМЕН «ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ» З ПОЗИЦІЙ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ЙОГО ОСМИСЛЕННЯ

У статті розглянуто концепції обґрунтування сучасними науковцями феномена «освітнє середовище». Представлені деякі з підходів щодо тлумачення освітнього середовища: еколого-особистісний підхід В.А. Ясвіна, комунікативно орієнтований підхід В.В. Рубцова, антрополого-психологічний підхід В.І. Слободчикова, екопсихологічний підхід В.І. Панова.

Зазначено, що В.А. Ясвін, розглядаючи поняття «освітнє середовище» як психолого-педагогічний об'єкт, інтерпретує його як систему мотивів та потреб індивіда, а також зовнішніх властивостей, які надають чи обмежують можливості для навчання та розвитку індивіда. За В.В. Рубцовим, освітнє середовище – це форма співпраці, яка орієнтована на створення спільнот, що забезпечують їх учасникам передачу необхідних норм життєдіяльності, а також способи, знання, вміння, навички навчальної та комунікативної діяльності. Доведено, що В.І. Слободчиков визначає освітнє середовище як динамічне утворення, системний продукт взаємодії освітнього середовища, управління освітою, місця освіти та самих учасників освітнього середовища. В.І. Панов цей феномен інтерпретує як систему освітніх умов, які необхідні для практичної реалізації певної освітньої технології та ролі навчального закладу, включаючи просторово-предметні умови, систему міжособистісних взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу та простір різноманітних видів діяльності, необхідних для соціалізації індивідів, що навчаються відповідно до вікових особливостей розвитку та індивідуальних інтересів.

Зазначені підходи узагальнено в представленій автором таблиці.

У процесі дослідження також розглянуто концепції науковців Г.Ю. Беляєва та М.В. Братко, яка вивчає освітнє середовище закладу вищої освіти. Перспективним є обґрунтування поняття «освітнє середовище» сучасною вітчизняною вченою Р.О. Семеновою, в концепції якої освітнє середовище представлено з позицій новітніх тенденцій у сфері сучасної освіти.

У результаті дослідження було виявлено, що гнучке освітнє середовище можливе лише в умовах загальної гуманітарної спрямованості освітнього простору на внутрішні механізми самоорганізації майбутніх фахівців.

Ключові слова: освітнє середовище, феномен, поняття, підхід, освіта, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Освітнім середовищем стає тільки тоді, коли виконує свої основні завдання: сприяє підготовці кваліфікованого фахівця відповідного рівня та профілю, забезпечує розвиток особистісних якостей, здібностей та підвищення загальнокультурного рівня студентів. Інноваційний тип вищої освіти ХХІ століття передбачає здатність майбутнього фахівця до пошуку нових знань, опанування новітніми технологіями навчання з метою набуття якісно нового рівня професійної підготовки. У цьому зв'язку проблема обґрунтування феномена «освітнє середовище» з позицій підходів сучасних науковців набуває важливого як соціального, так і педагогічного значення. Виходячи з цього, вважаємо поставлену проблему актуальною та затребуваною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феномена освітнього середовища дозволяє констатувати появу значної кількості наукових праць, які присвячені дослідженню освітнього середовища, зокрема освітнього середовища закладу вищої освіти, його особливостям та умовам функціонування. Серед них – дослідження Л.Г. Ахметова,

Г.Ю. Беляєва, М.В. Братко, С.М. Єфіменко, В.І. Панова, Л.Й. Петришина, В.В. Радула, О.В. Риженко, В.В. Рубцова, Р.О. Семенової, В.І. Слободчикова, М.Л. Смульсон, О.І. Шапран та Ю.П. Шапрана, В.А. Ясвіна та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні феномена «освітнє середовище» з позицій підходів його осмислення сучасними науковцями.

Виклад основного матеріалу. Складність та комплексність поняття «освітнє середовище» на сучасному етапі зумовлює існування різних підходів його осмислення, зокрема таких параметрів, як структура, моделювання, показники, принципи організації тощо.

Так, для багатьох сучасних наукових досліджень базовим є *еколого-особистісний підхід* В.А. Ясвіна [8]. Автор спирається на «теорію можливостей» Дж. Гібсона [3], в основі якої лежить розуміння навколишнього середовища як середовища проживання – сукупності можливостей оточуючого світу. Ключовою в цьому визначенні виступає категорія «можливість», що підкреслює активний поча-

ток людини-суб'єкта, який опановує своє життєве середовище. Отже, можливість слугує містком між суб'єктом та середовищем, визначається як властивостями середовища, так і властивостями суб'єкта. Чим більше й повніше особистість використовує можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний та активний саморозвиток.

Спираючись на аналіз психолого-педагогічної літератури щодо тлумачення освітнього середовища, В.А. Ясвін визначає цей феномен як «систему впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, які містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні» [8, с. 12]. Дослідник також виокремлює поняття «локального освітнього середовища», яке пояснює, як функціональне й просторове об'єднання суб'єктів освітнього процесу (викладача і студентів) із встановленням між ними тісної взаємодії для ефективного особистісного і професійного саморозвитку, створює можливості прояву активності особистості, її участі в створенні та зміні самого середовища.

Використовуючи уявлення відомих педагогів про особистість учня та впливів на нього освітнього середовища (Я.-А. Коменський, Я. Корчак, П. Лесгафт та ін.), В.А. Ясвін запропонував розглядати як базові наступні типи освітнього середовища: догматичний, кар'єрний, безтурботний (спокійний) та творчий. Їх відмінності полягають у тому, що:

- *догматичне освітнє середовище* сприяє розвитку пасивності та залежності дитини;
- *кар'єрне освітнє середовище* сприяє розвитку активності, але й залежності дитини;
- *безтурботне освітнє середовище*, забезпечуючи вільний розвиток, зумовлює формування пасивності дитини;
- *творче освітнє середовище* сприяє вільному розвитку активної дитини [6, с. 34].

Отже, розглядаючи феномен «освітнє середовище» як об'єкт психолого-педагогічного проектування, В.А. Ясвін вбачає в ньому систему мотивів та потреб індивіда, а також властивостей зовнішнього світу, які надають або обмежують можливості для його навчання та розвитку.

Освітнє середовище, на думку В.В. Рубцова – представника *комунікативно орієнтованого підходу*, трактується як форма співпраці, що орієнтована на створення особливих видів спільнот, що забезпечують їх учасникам передачу необхідних для функціонування норм життєдіяльності, включаючи способи, знання, вміння, навички навчальної та комунікативної діяльності. Вихідною підвалиною автора щодо феномена освітнього середовища виступає розуміння того, що необхідною умовою розвитку дитини є її участь у сумісній діяльності, поділеної з дорослими або іншими суб'єктами освітнього процесу [5].

Слід зазначити, що цей підхід автора до феномена освітнього середовища по-іншому висвітлює предмет і сенс освіти:

– освіта стає розвивальною, коли знання, навички та вміння з навчальних дисциплін стають складником співпраці, яка становить основу конкретної спільноти;

– освіта набуває сенсу розвивальних спільнот залежно від віку їх учасників та відповідних створених умов, необхідних для розв'язання різноманітних завдань.

Представник *антрополого-психологічного підходу* В.І. Слободчиков обґрунтовує сутність поняття «освітнє середовище», спираючись на такі трактування поняття «середовище»: 1) як сукупність умов, обставин, оточення індивіда; 2) середовище – середина – серцевина – засіб – посередництво. Цей термін вказує на певний сутнісний зміст певної реальності, наявність органічних зв'язків у ній та її носіїв [7, с. 4]. Розвиваючи дослідження вказаного феномена вчений доходить висновку, що освітнє середовище виступає центральним компонентом сфери освіти, адже «саме воно центрує в собі цілі, зміст, організацію освіти в конкретній освітній ситуації, визначає вектор і склад здібностей, і якостей людини, становлення яких відбувається під час освіти та розвиваючого потенціалу освіти». На думку вченого, «середовище починається там, де відбувається зустріч того, хто навчається, і того, хто навчає. Під час цієї зустрічі суб'єкти освіти починають спільно проектувати та будувати освітнє середовище як предмет і ресурс своєї освітньої діяльності» [7, с. 15].

Отже, в контексті запропонованого підходу, за В.І. Слободчиковим, освітнє середовище являє собою динамічне утворення, системний продукт взаємодії освітнього середовища, управління освітою, місця освіти та самих учасників освітнього середовища.

Для *екопсихологічного підходу* В.І. Панова вихідним положенням осмислення поняття «освітнє середовище» є уявлення про те, що психічний розвиток людини в процесі її навчання необхідно розглядати в контексті системи «людина – навколишнє середовище». Разом з освітнім середовищем дослідник приділяє особливе значення освітній технології, які загалом мають створювати на кожному етапі навчання умови, необхідні відповідно до вікових та індивідуально-типологічних особливостей розвитку особистості.

Таким чином, за В.І. Пановим, освітнє середовище – це система освітніх умов, які необхідні для практичної реалізації цієї освітньої технології та місії навчального закладу, включаючи просторово-предметні умови, систему міжособистісних (соціально-психологічних) взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу та простір різноманітних видів діяльності, необхідних для соціалізації тих, хто навчається, відповідно до вікових особливостей розвитку та індивідуальних інтересів [4, с. 97].

Дослідником феномена освітнього середовища Г.Ю. Беляєвим здійснено його детальну педагогічну

характеристику в різних типах навчальних закладів. Це дало вченому змогу довести, що середовище передбачає діалектичну взаємодію соціальних, просторово-предметних та психолого-дидактичних компонентів, а також дійти висновку, що освітнє середовище може виступати не тільки як умова, але й засіб виховання (як суспільного явища), навчання (як предмет спільної педагогічної діяльності) та розвитку (соціального індивіда – в особистість, спільності – в суспільство) [1, с. 17].

Дослідниця М.В. Братко розглядає освітнє середовище вищого навчального закладу як загальний, сукупний, об'єднаний, цілісний чинник розвитку особистості, що відіграє вирішальну роль у модифікації поведінки, яка розгортається як наслідок запланованих і незапланованих чинників середовища, сприяє особистісному і професійному розвитку. Тобто освітнє середовище вищого навчального закладу – це комплекс умов для освіти людини, що склались цілеспрямовано і спонтанно в установі, яка виконує освітні функції [2, с. 54].

Продуктивним та перспективним для нашого дослідження є також представлені підходи щодо осмислення феномена «освітнє середовище» сучасними вітчизняними науковцями, в концепціях яких освітнє середовище представлено у вимірах новітніх тенденцій, що відбуваються у сфері сучасної освіти. Так, на думку української вченої Р.О. Семенової, загалом вивчення проблеми освітнього середовища віддзеркалює тенденцію переходу від традиційної до інноваційної парадигми навчання, що дає змогу моделювати різні типи освітнього середовища. У процесі його побудови, як вказує дослідниця, пріоритет належить особистісно зорієнтованим та культуровідповідним освітнім системам та технологіям розвивального типу, що спрямовані на: 1) конструювання нових способів знань шляхом актуалізації творчого потенціалу

учасників освітнього процесу; 2) розвиток рефлексивної сфери свідомості й мислення на основі використання сумісно-розподілених форм навчальної та проєктно-дослідницької діяльності; 3) диференціацію та індивідуалізацію освітнього середовища, спрямованого на оновлення змісту освіти [6, с. 45].

Отже, за Р.О. Семеновою, освітнє середовище правомірно трактувати як динамічну систему психолого-педагогічних умов і впливів, спрямованих на розкриття та оптимальний прояв творчої природи психіки обдарованої особистості, включаючи здатність її до довільної саморегуляції своїх дій і станів, відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, з одного боку, і соціального запиту, з іншого [6, с. 46].

Отже, слід зазначити, що в сучасній педагогічній науці сформувався широкий спектр підходів до визначення сутності поняття «освітнє середовище», що пов'язано зі складністю та багатогранністю цього феномена. Дослідники під освітнім середовищем розуміють як природне, так і штучно створене соціокультурне оточення людини, що включає в себе зміст, різні засоби навчання та освіти, які забезпечують процес розвитку особистості за допомогою створення сприятливих для цього умов. Деякі з підходів щодо визначення поняття «освітнє середовище» можна узагальнити в представленій таблиці.

Висновки і пропозиції. Отже, зазначені концепції освітнього середовища дають змогу представити освітнє середовище як сукупність умов, що забезпечують освіту людини. Разом із тим саме під впливом діяльності людини середовище змінюється також, як змінюється і сама людина. Освітнє середовище не є матеріальною умовою діяльності, як звичайне середовище. Освітнє середовище виникає там, де відбувається комунікативна взаємодія двох суб'єктів, де кожен з учасників виявляється здатним змінити власну позицію, створити новий проєкт діяль-

Таблиця 1

Визначення поняття «освітнє середовище»

Освітнє середовище – це:	Автори
система впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, які містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні	В.А. Ясвін
форма співпраці, що орієнтована на створення особливих видів спільнот, що забезпечують їх учасникам передачу необхідних для функціонування норм життєдіяльності, включаючи способи, знання, вміння, навички навчальної та комунікативної діяльності	В.В. Рубцов
динамічне утворення, системний продукт взаємодії освітнього середовища, управління освітою, місця освіти та самих учасників освітнього середовища	В.І. Слободчиков
система освітніх умов, які необхідні для практичної реалізації цієї освітньої технології та місці навчального закладу, включаючи просторово-предметні умови, систему міжособистісних (соціально-психологічних) взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу та простір різноманітних видів діяльності, необхідних для соціалізації тих, хто навчається, відповідно до вікових особливостей розвитку та індивідуальних інтересів	В.І. Панов
не тільки як умова, але й засіб виховання (як суспільного явища), навчання (як предмет спільної педагогічної діяльності) та розвитку (соціального індивіда – в особистість, спільності – в суспільство)	Г.Ю. Беляєв
динамічна система психолого-педагогічних умов і впливів, спрямованих на розкриття та оптимальний прояв творчої природи психіки обдарованої особистості, включаючи здатність її до довільної саморегуляції своїх дій і станів, відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, соціального запиту	Р.О. Семенова

ності на основі цього досвіду. Безумовно, така зміна можлива лише в умовах загальної гуманітарної спрямованості освітнього простору, зокрема освітнього простору закладу вищої освіти, який має бути спрямованим на внутрішні механізми самоорганізації майбутніх фахівців.

Список використаної літератури:

1. Беляев Г.Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2000. 20 с.
2. Братко М.В. Сутнісний зміст поняття «освітнє середовище вищого навчального закладу». *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 18. С. 50–55.
3. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию / общ. ред. и вступ. ст. А.Д. Логвиненко. Москва : Прогресс, 1988. 464 с.
4. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 352 с.
5. Рубцов В.В. Проектирование развивающей образовательной среды школы. Москва : МГППУ, 2002. 272 с.
6. Семенова Р.О. Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді у вітчизняній науці. *Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості* : монографія. Київ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 23–51.
7. Слободчиков В.И. Структура и состав образовательной среды: категориальный анализ. *Психология обучения*. 2010. № 1. С. 4–24.
8. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с.

Loboda O. The phenomenon of educational environment from the standpoint of modern approaches to it understanding

The article considers the concepts of substantiation of the phenomenon of educational environment by modern scientists. Some of the approaches of the interpretation of the educational environment are: ecological and personal approach by V.A. Yasmin, communicative oriented approach by V.V. Rubtsov, anthropological and psychological approach by V.I. Slobodchikov, ecopsychological approach by V.I. Panov.

It is noted that V.A. Yasvin considers the concept of educational environment as psychological and pedagogical object. He interprets it as a system of motives and needs of the individual including the external properties that provide or limit opportunities for learning and the development of the individual. According to V.V. Rubtsov the educational environment is the form of cooperation which is focused on creating communities that provide their participants with the transfer of the necessary norms of life including methods, knowledge, skills of learning and communicative activity. It's considered that V.I. Slobodchikov defines the educational environment as a dynamic formation, the systemic product of the interaction of the educational environment, education management, places of education and the participants of the educational environment. V.I. Panov interprets the phenomenon as a system of educational conditions necessary for the practical implementation of certain educational institution which includes spatial and subject conditions. Moreover, the system of interpersonal relationships between the subjects of the educational process and the space of various activities which are required for the socialization of individuals who study in accordance with the age of features of the development and individual interests.

The approaches are summarized in the table.

In the course of the research, the concepts of scientists G.Y. Belyayev and M.V. Bratko, who studies the educational environment of higher education institution, are also considered. The substantiation of the concept of "educational environment" by the modern national scientist R.O. Semenova, in the concept of which the educational environment is presented from the standpoint of the latest trends in the field of modern education, is promising.

As a result of the research, it has been discovered that a flexible educational environment is possible only in the conditions of the general humanitarian orientation of the educational space on the internal mechanisms of self-organization of future specialists.

Key words: educational environment, phenomenon, concept, approach, education, higher education institution.